

БЪЛГАРСКИТЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ИДЕИ НА СТРАНИЦИТЕ НА ВЪЗРОЖДЕНСКИЯ ПРЕДГОВОР. СЛАВЯНСКИ РАКУРСИ¹

Мария Мицкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The present text reveals one aspect of the international context of Bulgarian cultural development during the National Revival – the role of the cultural dialogue between Bulgarians and the rest of the Slavic world. It analyzes Bulgarian linguistic thoughts from the 19th century represented in the prefaces from a period of 50 years (from the 2nd to the 7th decade) in an attempt to prove the importance of the Slavic prism as a cultural mediator in the process of accepting and adopting new contemporary ideas.

Key words: Bulgarian revival period, of Bulgarian linguistic thoughts development, Slavic Romanticism, Slavic Enlightenment, European cultural models, intercultural dialogue

Зараждането и развитието на модернизационните процеси през Възраждането е неизменно свързано с приобщаването на българите към европейските културни модели и концепти. Пътищата на това приобщаване понякога са обиколни, а европейското огледало често се оказва криво, но именно съизмерването с другия донася смяна на акцентите и приоритетите, ревизии на настоящето, оглеждане в миналото, визии за бъдещето, спомага за излизане от капсулирането, довело до нарушена представа за света поради отсъствието на комуникация (Поппетров 2006: 177). В същността си процесът се характеризира с постепенното и постъпателно във времето разширяване на хоризонта – от микрокосмоса на махалата през вписването в балканските параметри на явленията и взаимодействията до цялостната им европейска перспектива. В този ас-

¹ Докладът е част от проекта „Българската националноезикова политика и концепции за езиково и литературно наследство в условията на европейска интерграция и глобализация“ (с научен ръководител проф. дфн Диана Иванова), финансиран от фонд „Научни изследвания и мобилни проекти“ (сесия 2011 г. – 2012 г.) към ПУ „Паисий Хилендарски“.

пект славянският ракурс е неделима част от идентификационната, културната и езиковата визия на Българското възраждане. За разлика от другите места, до които трябва да пропътува, за да ги открие, славянската орбита представлява по-скоро обръщане към себе си и самовглеждане, преоткриване и осъзнаване на принадлежност.

Амбицията да се „възроди“ славянската древност се оказва стремеж за опознаването ѝ и за приобщаването към нейните ценности, предоставяйки стратегии за общуване със световната култура от една друга гледна точка. Националната ни култура се нуждае от легитимирани пред света в едно време, в което тя е в процес на отделяне и обособяване при разпадането на мултикултурната общност на Османската империя (Аретов 1995: 13). По пътя на търсене на националното ни самоопределение и самочувствие през Възраждането обявяването на принадлежността ни към голямата културна общност на славяните легитимира нас, *славяно-българите* (както ни нарича Кипиловски в едно от своите обявления (Кипиловски 1836; Книга за книгите 2004: 430–432), не само пред света, а преди всичко пред самите себе си.

Затова никак не е случайно, че във филологическите разбирания на книжовниците от началните три десетилетия на XIX в., отразени в техните предисловия, неизменно присъства славянската гледна точка. Ангажиран с традицията, този ракурс е натоварен да носи бремето и отговорността на историята, в негово лице българските езикови строители от деветнайсетото столетие виждат едно от решенията в процеса на търсене на модели и пътища за конструиране на книжовния език. Именно ритуализираното отношение към собствената история предопределя стремежа да се вълечат в ново единство всички, които говорят български или смятат себе си за българи (Гладкова/Ликоманова 2002: 200), което става особено актуално след 40-те години с навлизането на романтическите идеи за езика, обвързан с погледа към езиковата древност, към фолклора като възплъщение на вечната и неизменна природа на народа, с афинитета към търсене на Хердеровия „дух на нацията“.

За книжовници като П. Сапунов, Неофит Бозвели, Ем. Васкидович, Хр. Павлович и Р. Попович дефинирането, че именно *славяно-български* е езикът, на който създават произведенията си, е акт, който възплъщава търсенето на опора в книжовната традиция и традицията на православие в лицето на навлезлия чрез руски и отчасти сръбски издания черковнославянски език, с чийто модел те да равняват идеите си за обработен език с богата речникова система. Черковнославянският език, придобил функции на език на официалната грамотност, език

на славянското просвещение от нов, неканоничен тип, навлиза като писмен език и в книжовната практика на грамотното население (Иванова 2010: 23).

В такъв аспект именно *славено-български* е определението, което, наред с принадлежността към голямото славянско семейство, най-ясно дефинира идеята от този период за нуждата от книжовен език на народна основа с участието на традиционни книжовни елементи – идея, която се подкрепя и от архаизаторите, и от новаторите на книжовния български език, основната разлика в концепциите между които се оказва не толерирането/нетолерирането на традиционни елементи като градиво на книжовния език, а различната степен, в която допускат намесата им. В предисловията на не един български автор, като започнем от Ан. Кипиловски (1825 г.), преминем през Неофит Рилски (1835 г.), К. Фотинов (1843 г.) или Хр. Павлович (1845 г.), лингвистичните визии, поставени под една или друга форма в тази парадигма, градуират от простата идентификация с останалия славянски свят до модели за конструиране на книжовния език с активното участие на черковнославянския език.

От своя страна, проникването на философията и научните идеи на Просвещението и на Романтизма се осъществява благодарение и на посредничеството на славянската призма. Тя се превръща в един от медиаторните канали, през които промените преминават и се превеждат или адаптират на адекватния за българската модерност език. Завършили своето образование в славянските университети, българските възрожденци възприемат европейските модели, пречупени през славянската гледна точка. Адаптирането и прилагането на тези модели не само на базата на общоевропейския опит, но и на славянския – като съществена, близка и разбираема за нас част от него – дава тласък на родните процеси на обнова и духовно възраждане. Равняването с братските славяни наред с равняването с просветените народи е ключовият механизъм за апелиране към напредък. За В. Априлов именно славянската перспектива на развитие е многообещаващата и подходящата за нас: *От тази книга русите ще узнаят за стремежа на българите към образование, заявява той, а българите ще последват примера на другите свои братя, толкова похвалния пример и толкова примамливото за тях бъдеще*² (Априлов 1841; Леков 1992: 87). Другите Славяни, както ги нарича Раковски в предговора на „Ключ към Българскаго языка“ от 1858 г., са примерът, от чийто прогрес възрожденските кни-

² Примерите се дават с осъвременен правопис.

жовници изпитват особена гордост, и именно този напредък в техните визии е модел за следване по пътя към духовна обнова.

Един от катализаторите на този процес е нарасналият през втората четвърт на XIX в. интерес на славистите към старобългарския и новобългарския език. Нещо повече – в славистичната наука старобългарската проблематика заема основно място – чрез нея се утвърждава като отделна дисциплина славянското езикознание (сравнителната граматика на славянските езици) (Иванова 1994: 62). Както споменава Б. Йоцов, зародилото се общославянско движение, което обхваща научния, обществен и литературния живот, подхранва живи симпатии към славянството и в този смисъл полага основите на онзи славистичен романтизъм, свързан дълбоко с националното възраждане на славянските народи (Йоцов 1992: 17). Идването на Ю. Венелин през 1830–1831 г. в България, желанието на Шафарик да посети Македония и пътуването на В. Григорович из Европейска Турция през 1845 г. подчертават този стремеж на славистиката да се домогне на юг (пак там).

Този засилен научен интерес поставя нови акценти в славянския дискурс на Българското възраждане. Благодарение на него процесът на самовглеждане и вписване в общия славянски контекст се доразвива до усещане за гордост и нужда от самоизява. За второто поколение български писатели и книжовници като В. Априлов, Н. Палаузов, М. Кифалов, Г. Бусилин, получили образованието си на Запад или в университетите на Русия, водени от желанието да представят на научната общност българите, българската душевност и българския език „изотвътре“, от гледната точка на самите нас като носители и строители на собственото си бъдеще, в своите предисловия задължително обвързват целите на книжовните си трудове с посочената задача. *Целта на съчинението*, коментира В. Априлов в предисловието към своята „Денница на новобългарското образование“, *е да покаже началото и развитието на отново възникващата новобългарска образованост и да запознае русите с онова от славянските племена, което още в древността е било в най-близко родство с тях и което сега, казано общо, толкова малко им е известно* (Априлов 1841; Леков 1992: 86).

Научните идеи на славянския романтизъм, свързани със сравнително-историческия метод на реконструкция на езиковите факти от миналото, а също и „откриването“ на старобългарския език както за научната славистична общност, така и за самите българи предоставят нови насоки при конструирането на националноезиковата програма на Възраждането. За българските книжовници от втората и третата четвърт на XIX в. старобългарският език се оказва един от инстру-

ментите на самоутвърждаване и самоопределение. По този повод в предговора на своята „Писменица на славянския език“ от 1847 г. Ив. Момчилев заявява: *Този език е едничко и най-драгоценно наше съкровище, което е останало нам в наследство от прадедите ни и което е твърде притребно сега на нашата млада книжнина. От него ний немами друга по-свята старина, която да би придавала на нашата народност толика тежест: защото той, колкото е почитен и драгоцenen нам като език на прадедите ни по своята древност, толкова повече, защото от началото си е бил и днес е църковен език на доста славянски племена* (Момчилев 1847; Леков 1992: 123). Старобългарският език се осъзнава като една от най-ценните придобивки, с които да се докаже принадлежността към останалия просветен свят. Реконструирането на точно това славянско минало, в което водещата културна и духовна роля се отрежда на българите, репрезентира част от процеса на смяна на стереотипите на мислене. Наред с това във филологическите разбирания от този период се съдържа и идеята за търсенето на езиковите корени, за съзнаването на историята и приемствеността на българския език през времето. Затова поддържането на връзката с миналото обуславя по-силното патриотично отношение към родната книжовна традиция, чиято роля не е пренебрегвана в нито една възрожденска концепция за езика (История 1989: 94).

Писателите от разглеждания период въвличат в дискусията за пътищата и начините за създаване и развитие на книжовния език и правопис и старобългарския език. В някои от лингвистичните концепции от това време се надигат гласове именно той да е коректив и пример при изработването на правилата и нормите на съвременния книжовен език. *Това нящо ма подсети*, пише Г. Бусилин в предговора си от 1844 г., *да сторя Български буквар, съгласен с естественото наше произношение, основанное на древните [старобългарските по-горе – бел. моя М. М.] ръкописи наших праотцов, а не каквото досега що наше деца учат ся да четат по руски букваре и тем губат своето природно произношение в словата, писани по рускому изречению* (Бусилин 1844; Леков 1992: 97). С. Радулов, също руски възпитаник, в чийто предговор от 1853 г. тезите и доказателствата по отношение на езиковите въпроси са основани на авторитетните за времето си граматика на Г. П. Перевлевский и на Давидов, си задава въпроса: *По примера на нашите прадеди не е ли по-добре, с приятието на старобългарското правописание, да приемем за основание в писменний наш език едно наречие, което е по-согласно с старобъл-*

гарското? А докле ся не съгласим в това, ще бъдем разногласни и в правописанието (Радулов 1853; Леков 1992: 156).

В процеса на сравнение и догонване на просветените и напредналите славянски народи и приспособяването на техния пример неизменно се откроява образът на Русия. Славянското съзнание неразделно се свързва с въпроса за славянската култура, в която голям дял се пада на руската (Йоцов 1992: 43). Руското влияние, започнало от 30-те години на XIX в., е многопластово и многопосочно – от една страна, то е продукт на руските имперски интереси на Балканите, но от друга, е естественият резултат от близостта във вярата и езика, от съзнанието за принадлежността на българи и руси към славянството (Вачкова 2008: 198). Както твърди Н. Аретов, русофилският вариант несъмнено доминира през Възраждането и въпреки че в центъра му стои една съзнателно пропагандирана идеология, връзките с Русия обективно транслират към българите универсални общоевропейски ценности. Според него целенасочено излъчваните от Русия културни импулси са свързани не само със славянството, но и с православието – ето защо българите виждат в Москва естествения център на славянската общност (Аретов 1995: 53). В разбиранията от втората четвърт на XIX в. Русия е тази, която помага за духовното развитие и политическия и социален напредък, защото е искрено заинтересована от българските проблеми и отдадена на решаването им за разлика от останалите европейски народи, които не са направили нищо през последните пет века: *По свидетелство мудрейших писателей, в разная места в Европа не возмогоша предупредити толико в пят сот год, елиго предупреди Руссия в пятдесяат год* (Пиперов 1845; Леков 1992: 107).

Българските писатели, преводачи и общественици възплъщават русофилските си виждания в лингвистичните си идеи, концепции и платформи. Неофит Рилски например в прословутото си Филологическо предуведомление от 1835 г., защитавайки присъствието на буквите **ы**, **и ъ** и **ь** в състава на азбуката, както и *оксиите*, извежда доказателствата си от състоянието на проблема в славянските книжовни езици: *А и самите руси и серби, които са по-напред почнали да изправят язикат си, не са ги изключили до днес*. Но след това добавя с категорична увереност и вяра в руския авторитет: *Ако би тия букви совсем бесполезни в язикат, русите требоваше по-напред да ги изфърлят* (Рилски 1835; Леков 1992: 38). През 40-те години М. Кифалов също се води от престижа на Русия, руската наука и руския напредък в доводите си: *И от кой друг по-богат източник или житница ний, беднии сега, требува да си заемнем това, кое познаваме за добро, как*

не исперва от праядове славяне, а и после от единороднии наши росияне?... Всякий человек (каквото и тоя българин) споряд своя сила е должен да даде свой талант в общество, ...сиреч един да помогне с наука, колкото знае (доде добием и ний свои Ломоносовци, Карамзиновци, Венелиновци и проч.) (Кифалов 1842; Леков 1992: 88–89).

Руският пример и руският авторитет са въввлечени като доказателство при решаването на не един езиков проблем, какъвто е частният въпрос за въвеждането и използването на гражданската кирилска азбука. В предисловието към превода на Венелиновата книга „Заради възрождения новой болгарской словесности или науки“ М. Кифалов коментира нуждата от гражданската азбука по следния начин: *Освен това видими, че не само нашии просвещени дядови славяне, но и учений свят всякога народа варди в писании по-много или по-мало едно общо наречие. ...Се по тая причина различнаго говорения простонародния, преводител не е употребил церковний печат, ..., но гражданский, по примеру и просвещеннаго мира европейцев, а най-паче едноплеменников наших росиянов, богатих нине славянских синов!* (Кифалов 1845; Леков 1992: 88). Петнайсет години по-късно това виждане не се е променило, но към него се е добавил още един ракурс. С присъщия си авторитет, подплатен от доброто му образование, начетеност и информираност по лингвистични и обществени въпроси, Л. Каравелов категорично заявява: *Не намираме никакво рационално основание за употреба на църковнославянски печат: напротив – в гражданския печат, общоприет във Великорусия, в Украйна, в Сърбия и в България, виждаме най-ново средство за сближението на славянските народи* (Каравелов 1861; Леков 1992: 223). За него гражданската азбука е инструмент в духовното обединение на славянските народи и тъй като е възприета в страни като Великорусия (както той я нарича), притежава нужния престиж, за да приеме ролята на една от новите версии в идеята за общославянско единство.

Както е известно, идеята за общославянско единство е една от водещите идеи в конструирането и развитието на славянското съзнание в България през Възраждането. Но през третата четвърт на XIX в., и особено след Кримската война и обнародването на Хатихумаюма през 1856 г., който дава надежди за напредък и промяна, тази идея търпи ново развитие, в което се добавят няколко нови акцента. В предисловия от този период звучат гласовете на славянската взаимност и съпричастност към съдбата на другите славяни. На първо място в славянското огледало от този период българите съпреживяват и подкрепят *сърбите, нашите с равна съдба братя* (Касабов 1860; Леков 1992:

209). За И. Касабов *сърбите, с които сме имали некогда равна съдбина и струва ми са, че е най-сходно на нашата взаимна и обща бъдущност ревностно желание, за да ся упознаваме по възможност по-близу – всекий знае съседът си за най-близний с това по-много, когда му е сродник. Ми сме съседи и сродници, кои имами еднаки бъдущности и равни околности ни окружват* (Касабов 1860; Леков 1992: 209). Именно съдбата и освобождението на този съседен за нас славянски народ предоставя пример и оптимизъм за бъдещата съдба и на българите. По подобен начин може да се анализира и реакцията срещу подетата по това време у нас католическа и протестантска пропаганда. В периода на засилен църковнонационален подем този проблем е от изключително значение, тъй като се възприема като удар срещу изконно българското, срещу традициите и вярата. Примерът на другите славяни е привлечен в защита на православието. По този повод К. Миладинов специално превежда книгата „Православните църковни братства в Югоизточна Русия“, а в предговора ѝ споделя: *И така, несчастните православни в Югозападна Русия испитаха под страшни мъчения горкото явление от унията, коя со железно и огън опустваше се, що пред себе нахождаше! Но от друго принуждиха православните да се сближат повеке межю себе, за да может твърдо да противостоят на опасното гонение, кое беше се дигнало против них. Така те составиха братства, кои подкрепляваха, защищаваха православието, во едно време и народността. Наред със съпричастност към съдбата на „несчастните православни братя“ подобни изказвания вербализират съзнанието на книжовниците от това време за православието като една от съставните части на нашата собствена национална идентичност.*

Втората и най-вече третата четвърт на XIX в. полагат научните основи на българската славистика. На страниците на възрожденските предговори са споменати имената на десетки чужди автори, обсъдени са адекватно техните книги и твърдения по отношение както на развитието на лингвистичната наука и славистиката, така и по отношение на конкретните проблеми на българския език, неговото развитие и неговата история. Ако в предговорите от 20-те и 30-те години, чиито автори в голямата си част са духовни лица или гръцки възпитаници, често се срещат имената на елинските философи, творци и мислители, то за следващите десетилетия научните авторитети са европейски езиковеди и слависти. С харизматичната личност на Ю. Венелин и романтичното му преклонение пред българите, българската старина и българския фолклор е свързана цяла една страница от историята на българската филологическа мисъл през Възраждането. Неговото име

често се споменава в предговорите на Васил Априлов, Михаил Кифалов, Анастас Кипиловски от 40-те години на XIX век. За научните основи, върху които започва да се полага родната лингвистична мисъл, както и за ръста на тогавашното филологическо познание са особено впечатляващи позоваванията на Р. Жинзифов – в предговора на своята „Новобългарска сбирка“ от 1863 г. той споменава имената на Добровски, Шафарик, Ханка, Шлецер, Майнерт, Дамбек, Салацкий, Свобода, Мусин-Пушкин, Шишков, Болтин, Востоков, Калайдович, Карамзин. Постиженията на европейската славистика се превръщат в сигурната база, върху която българските книжовници да градят собствените си концепции и теории. Показателен пример за това явление е Г. С. Раковски. В предговора към „Ключ българского языка“ от 1858 г. той споделя: *И от того додох в здравомисленото заключение, чи нашето старо битие тамо (в санскритския език – бел. моя М. М.) трябва да го ищим с сичко, чи досегашните Европейски учени, изследователи на сравнителното любословие и на языкоизпитанието никак нашето име Българин и нашии Български язык не са приямнили да съпричисляват в това изкуство* (Раковски 1859; Род и език 2007: 303). Наред с напредъка и развитието на родната лингвистична мисъл подобни твърдения репрезентират зародилия се процес на търсене и еманципация на българската национална самобитност. Явно е, както доказва Б. Йоцов, че националната индивидуализация, черпейки сила от създалата се славянска традиция, се налага като жив, ускорен процес. Най-характерните изразители на това време, когато на запад още владее движението на млада Европа, Петър Берон, Г. С. Раковски и П. Р. Славейков, закърмени със славянска култура, в жива връзка със славянския романтизъм, мислейки, чувствайки и действайки от славянско становище, стават ревниви бранители на българската национална индивидуалност (Йоцов 1992: 28).

През третата четвърт на XIX век вече се появяват езикословци, строители и радатели на българския език, които в книжовноезиковата си дейност стъпват съвсем определено, дори професионално, върху постиженията на европейската филологическа наука (проф. М. Дринов, В. Д. Стоянов, Н. Първанов, Т. Икономов и др. – Вачкова 2008: 159). Отразявайки това развитие, предисловните лингвистични спорове се превръщат в научни дискусии, подплатени с научни факти и доказателства, каквито са например „бележките“ на Н. Първанов от 1868 г. върху граматиката на новобългарския език на Ив. Момчилов.

Славянският ракурс в културните процеси на Възраждането е един от характерните знаци на българската модерност. Той се активи-

зира с успехите на славистичната наука в началото и през целия XIX в., зараждането и осъществяването на общославянската идея, култа към делото на Кирил и Методий, общославянското възраждане в Чехия, Полша, Сърбия и другаде по славянските земи (Вачкова 2008: 195). Като идентификационен фактор легитимира принадлежността на българите към останалия славянски свят и гордостта от тази принадлежност, отреждайки им дължимото място в европейската културна история. В същото време играе важна роля в реализирането на българската национална програма, подпомагайки приобщаването на възрожденското ни общество към европейските обществени, културни и образователни модели.

ЛИТЕРАТУРА

- Аретов 1995:** Аретов, Л. *Българското възраждане и Европа*. София: Кралица Маб, 1995.
- Вачкова 2008:** Вачкова, К. *Типологична характеристика на българския книжовен език (Възрожденски период)*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2008.
- Гладкова/Ликоманова 2002:** Гладкова, Г., И. Ликоманова. *Языковая ситуация: истоки и перспективы (болгарско – чешские параллели)*. Прага, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2002.
- Иванова 1994:** Иванова, Д. *Българският периодичен печат (върху материали от списание „Читалище“ 1870–1875)*. Пловдив: Макрос 2000, 1994.
- Иванова 2008:** Иванова, Д. *Недописани страници към историята на българския книжовен език. Учебно помагало. Ч. 1. Славистични ракурси*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2008.
- Иванова 2010:** Иванова, Д. По въпроса за приемствеността в разволя на българския книжовен език. // Велчева, Б., Иванова, Д. *И от зазоряването тръгва денят... (Изследвания върху приемствеността в разволя на българския книжовен език)*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2010.
- История 1989:** *История на новобългарския книжовен език*. София: БАН, 1989.
- Йоцов 1992:** Йоцов, Б. *Славянството и Европа*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992.
- Книга за книгите 2004:** *Книга за книгите*. Съставители Лидия Василева, Митко Лачев, Надя Данова, Росица Кирилова, Румяна Радкова. София, 2004.
- Леков 1992:** Леков, Д. *Родолубивий и благоразумний народе болгарский. Възрожденски преговори. Книга първа 1806–1865*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992.

Поппетров 2006: Поппетров, Н. Българското възраждане: бележки към един (не)възможен дебат. // *Българският XIX век. Други прочити*. Съставител и научен редактор Д. Мишкова. София: РИВА, 2006, 165–181.

Род и език 2007: *За българския род и език. Възрожденските книжовници за българския книжовен език*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2007.